

Ks. Piotr KULBACKI*

AKT POKUTY WE WSPÓŁCZESNYM MSZALE

Treść: Wstęp; 1. Geneza i kształtowanie się aktu pokuty na początku mszy świętej; 2. Akt pokuty w obrzędach wstępnych mszy świętej w mszale Piusa V; 3. Akt pokuty po Vaticanum II; 4. Akt pokuty w polskiej edycji mszału Pawła VI; Zakończenie, Summary: The act of penance in the contemporary missal.

Słowa kluczowe: akt pokuty, mszał Pawła VI, mszał Piusa V, reforma soborowa, msza święta, apologie.

Key words: act of penance, missal of Paul VI, missal of Pius V, conciliar reform, holy Mass, apologies.

Wstęp

Mszał Pawła VI, stanowiący owoc reformy soborowej, tak uporządkował obrzędy liturgii mszalnej, aby udział wszystkich wiernych w liturgii był czynny *actuosa participatio*, świadomy i pełny¹. Ojcowie Soboru zalecili, by obrzędy liturgiczne cechowała szlachetna prostota, by były krótkie,

* Ks. dr hab. Piotr Kulbacki z archidiecezji łódzkiej jest pracownikiem naukowym w Instytucie Liturgiki i Homiletyki KUL. Prowadzi badania nad zagadnieniami formacji liturgicznej oraz nad dorobkiem pastoralno-liturgicznym ks. Franciszka Blachnickiego i ks. Wojciecha Danielskiego. Jest autorem książek, m.in.: *Eucharystia i ewangelizacja młodzieży*, Łódź 1998; *Liturgia w formacji człowieka ku wolności. Studium w świetle myśli i dzieła ks. Franciszka Blachnickiego*, Lublin 2013, i publikacji naukowych, dotyczące Ruchu Światło-Życie i Krucjaty Wyzwolenia Człowieka, oraz organizatorem licznych sympozjów. Jest kuratorem Instytutu Formacji Pastoralno-Liturgicznej KUL. Kontakt: e-mail: PiotrKulbacki@oaza.pl.

¹ KL 14

jasne, wolne od zbędnych powtórzeń, nie wymagające wielu objaśnień². Celowi temu służyła reforma obrzędów wstępnych mszy świętej, którym został nadany w sposób wyraźny charakter *liturgii zgromadzenia*³. Ukonstytuowanie się zgromadzenia eucharystycznego związane jest ze znakami podkreślającymi formy obecności Chrystusa we mszy świętej: znak zgromadzonego ludu, wejście kapłana, wniesienie ewangeliarza, oraz oddanie czci ołtarzowi⁴. Znaki te wraz ze śpiewem na wejście poprzedzają pozdrowienie kapłańskie. Po nim i ewentualnym słowie skierowanym do zgromadzonych, ważnym elementem staje się akt pokuty, po którym następują inne modlitwy, hymn i kolekta zamykająca liturgię obrzędów wstępnych, zatem gromadzenia się wiernych⁵. W niniejszym artykule zostanie zaprezentowane zagadnienie aktu pokuty w odnowionej liturgii mszy świętej.

1. Geneza i kształtowanie się aktu pokuty na początku mszy świętej

Potrzebę pokuty jako stałego elementu życia chrześcijańskiego akcentowano w najstarszych pismach chrześcijańskich. Nim ukształtował się w pełni liturgiczny obrzęd sakramentu pokuty, jako konieczny w odniesieniu do grzechów ciężkich, odpuszczanie codziennych grzechów łączono z udziałem w Eucharystii. W niej bowiem uobecnia się męka Chrystusa, który jest *obecny i złożony na ołtarzu jako «ofiara naszego pojednania», aby przez Ducha Świętego «zjednoczyć nas wszystkich»*⁶. *Didache* z końca I w., mówiąc o potrzebie odpuszczenia grzechów, popełnionych po chrzcie, poleca wyznawać je w Kościele zgromadzonym na Eucharystię⁷. Wierni winni modlić się z czystym sumieniem, dlatego tak ważne jest wyznawanie grzechów w Dzień Pański, nim nastąpi łamanie chleba.

Wyznawanie grzechów w zgromadzeniu eucharystycznym miało charakter publiczny i wspólnotowy, gdyż uczestnictwo w Eucharystii wymaga świętości. Pojednanie się z bliźnim jest warunkiem nieskalanośi ofiary. Eucharystia jako ofiara całej wspólnoty nie może być profanowana przez grzech poszczególnych jej członków i dlatego nie wystarczy samo wyznanie win przed Bogiem.

Z formuły wyznawania grzechów w zgromadzeniu eucharystycznym, *proekshomologesis*, wywodzi się późniejsza instytucja publicznej pokuty, *ekshomologesis*⁸. W datowanym na I poł. II wieku *Pasterzu*, autorstwa

² KL 34.

³ Zob. B. Nadolski, *Liturgika*, t. 4, Poznań 2011, s. 188.

⁴ Por. KL 7; OWMR 46-49.

⁵ OWMR 50-54.

⁶ *Obrzędy pokuty. Dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1996, nr 2.

⁷ Por. M. Righetti, *La Messa. Commento storico-liturgico alla luce Concilio Vaticano II*, t. 3, Milano 1966, s. 203.

⁸ Por. B. Nadolski, *Liturgika*, t. 3, Poznań 2012, s. 88; zob. B. Kosecki, *Wyznanie*

Hermasa, gdy jeszcze nie ukształtował się teologiczny termin *sakrament*, pokuta była porównywana do chrztu ze względu na jej skutki odpuszczenia grzechów i włączenia do Kościoła. Tertulian (+ 220) zaś widział pokutę jako proces analogiczny do katechumenatu⁹. Eklezjalny rozwój pokuty, akcentujący sakrament pokuty konieczny w przypadku grzechów ciężkich, doprowadził do redukcji świadomości wiernych dotyczącej roli uczestnictwa w Eucharystii w odpuszczeniu grzechów powszednich.

Opis niedzielnego zgromadzenia chrześcijan przekazany w poł. II w. przez św. Justyna, stanowiący najstarszy tekst dla badań historii obrzędów liturgicznych, nie wspomina o uformowanym stałym elemencie inicjującym liturgię. Spisana relacja wymienia na początku liturgii czytanie tekstów starotestamentalnych i pism apostoelskich. Opis liturgii wskazuje na jej strukturę, ukształtowaną w zasadniczych elementach, choć jeszcze niesformalizowaną. Nie można dokonać rekonstrukcji tej części mszy świętej, którą dziś nazywamy obrzędami wstępnymi¹⁰. Jeszcze w pierwszej połowie V wieku, św. Augustyn, który przewodniczył liturgii, zaznaczył, iż po wyjściu z zakrystii tylko pozdrawiał wiernych, po czym bezpośrednio rozpoczęto czytanie tekstów Pisma Świętego¹¹. Śladem tej praktyki są obrzędy wstępne w liturgii Wielkiego Piątku, zredukowane do prostracji kapłana i kolekty¹².

Kształtowanie się obrzędów wstępnych we mszy św. i ich upowszechnienie w dużych wspólnotach odbywało się pod wpływem uroczystej liturgii papieskiej. Ta zaś czerpała niektóre wzorce z rzymskich tradycji ceremoniału świeckiego. Sprawowanie liturgii w rzymskich bazylikach bywało poprzedzone okazałymi procesjami, w których uczestniczyli liczni duchowni. Ich forma nawiązywała do orszaku cesarskiego, chociaż te procesje posiadały już własną wykładnię teologiczną¹³.

Szczególny wpływ na rozwój obrzędów wstępnych wywarła liturgia stacyjna i towarzyszące jej procesje. Wzorując się na liturgicznych zwyczajach Wschodu pielgrzymowano do wyznaczonych kościołów. Czyniono to przede wszystkim w okresie Wielkiego Postu i w dni modlitw kwartalnych. Długiej procesji towarzyszył litanijsny śpiew błagalny z powtarzaną aklamacją *Kyrie eleison*. Najprawdopodobniej ta litania błagalna, spopularyzowana przez papieża Gelazego, tzw. litania gelazańska, przejęła funkcję modlitwy powszechnej jako modlitwy wiernych, która wraz z zanikiem

grzechów w praktyce pokuty Kościoła na Zachodzie, RBL 29:1976, s. 69.

⁹ B. Nadolski, dz. cyt., s. 89

¹⁰ Justyn Męczennik, *Apologia*, w: M. Michalski, *Antologia literatury patrystycznej*, t. 1, Warszawa 1975, s. 97.

¹¹ Por. J. A. Jungmann, *Liturgia pierwotnego Kościoła*, Kraków 2013, s. 443.

¹² Por. M. Kunzler, *Liturgia Kościoła*, Poznań 1999, s. 320.

¹³ Por. K. Matwiejuk, *Liturgiczna celebrowanie zbawczych ingerencji Boga*, Radom 2013, s. 118-120; zob. B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 1221-1224.

katechumenatu uległa na przełomie V i VI wieku całkowitej atrofii. Rozwój uroczystego śpiewu w liturgii wpłynął na ukształtowanie się pieśni na wejście, *ad introitum*, oraz bogatych form muzycznych związanych ze śpiewem *Kyrie eleison* oraz hymnu *Gloria*¹⁴. Wśród obrzędów wstępnych znalazło swe miejsce także pozdrowienie ołtarza poprzez ucałowanie i okadzanie go.

Bezpośrednich korzeni aktu pokuty w uformowanych już obrzędach wstępnych mszy św. należy szukać na Wschodzie, gdzie już na przełomie VI i VII wieku było znane wyznanie win „*Confiteor*”, rozpowszechnione na Zachodzie przez liturgię frankońską¹⁵. Formuła *Confiteor* pojawia się od VIII wieku także w rytuałach sakramentu pokuty¹⁶. Od IX wieku upowszechniły się wersje *Confiteor*, używane w sprawowaniu sakramentu pokuty¹⁷.

Drugim źródłem była liturgia sprawowana przez papieża, który modlił się prywatnie w postawie prostracji przed ołtarzem. Czynił to w ciszy. Początkowo nie było określonej oracji. Jeszcze w VII wieku określano, iż papież modli się *prostrato omni corpore in terra*, a w VIII wieku teksty liturgii frankońskiej wskazywały, iż papież modli się za siebie lub za grzeszy wiernych¹⁸.

Kolejne źródło, do którego należy odnieść mszalny akt pokuty, to rozpowszechniające się od IX wieku tzw. apologie. Były to modlitwy celebransa wyrażające poczucie winy, niegodności oraz prośbę o przebaczenie grzechów¹⁹. Wyznanie grzechów w formie apologii pojawiło się w IX wieku także w oficjum – w prymie i w komplecie. Etymologia tego określenia wskazuje na *obronę poprzez przyznanie się do win*. Ogólny charakter apologii wzmacniało przyznawanie się do win nawet nie popełnionych²⁰. Odmawianie apologii towarzyszyło różnym elementom obrzędów mszalnych. A. Jungmann wykazał, iż apologie kapłan odmawiał np. przed ubieraniem stroju liturgicznego, podczas wchodzenia do kościoła, w czasie śpiewu *ad introitum*, po ucałowaniu ołtarza, w czasie *Kyrie*, *Gloria*, *Credo*, przed i po kazaniu, w czasie śpiewów międzylekcyjnych, w czasie przygotowania darów, podczas *lavabo*, bezpośrednio przed przyjęciem ofiar, podczas *Sanctus*, przed komunią, także w czasie komunii wiernych. Zdaniem Jungmanna, mimo zakazu dodawania modlitw do kanonu, tolerowano osobistą modlitwę po konsekracji. W XV wieku zakazywano odmawiania modlitw o charakterze apologii podczas podniesienia. Grożono ekskomuniką²¹.

¹⁴ Por. P. Kulbacki, *Modlitwa powszechna jako modlitwa wiernych*, „Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne” 1(57) 2010, s. 145-146.

¹⁵ Por. B. Nadolski, *Liturgika*, t. 4, dz. cyt., s. 172.

¹⁶ Por. Righetti, *La Messa*, s. 203.

¹⁷ Por. J.A. Jungmann, *Missarum sollemnia*, t. 1, Wien-Freiburg-Basel 1962, s. 389.

¹⁸ B. Nadolski, dz. cyt., s. 172.

¹⁹ Por. R. Niparko, *Apologia w liturgii*, EK I kol. 786.

²⁰ B. Nadolski, dz. cyt., s. 172.

²¹ Por. B. Nadolski, *Apologie w celebracji eucharystycznej jako pozasakramentalne*

Ślady apologii zachowały się w mszale do dziś w postaci *Confiteor*, w modlitwie przed Ewangelią *munda cor meum*, podczas przygotowania darów *In spiritu humilitatis*, podczas *lavabo* i przed Komunią²². Łaciński termin *confessio* miał w średniowieczu dwojakie znaczenie. Dotyczył on wyznania grzechów bądź wyznania, głoszenia, chwały Bożej. Świadczą o tym praktyki pokutników w Italii w XI wieku, którzy bicząc się śpiewali *laudes*²³. Św. Tomasz z Akwinu rozróżniał: *confessio fidei* – akt wiary, *confessio gratiarum* w znaczeniu aktu czci i *confessio peccatorum* jako akt pokuty²⁴.

Apologie odmawiane były przede wszystkim przez celebransów, choć dotyczyły także wiernych. Biskup Karol Boromeusz nakazywał proboszczom, by po kazaniu wierni, którzy pragnęli abszolucji podnosili ręce i po wypowiedzeniu spowiedzi powszechnej otrzymywali rozgrzeszenie z grzechów powszednich i z zapomnianych grzechów ciężkich. Św. Tomasz z Akwinu pouczał, że nie jest to sakramentalne rozgrzeszenie wymagane przy grzechach ciężkich²⁵.

Confiteor na początku mszy świętej wywodziło się z apologii i przybierało różne formy, niekiedy bardzo rozbudowane. Poszerzanie tekstu *Confiteor* od XI wieku było związane z włączaniem do wyznania win świętych – Najświętszej Maryi Panny, patronów, zakonodawców. *Confiteor* zawierało wyznanie win Bogu i świętym, a następnie prośbę analogicznie skierowaną do Boga i świętych. Wyznanie win w pierwszej osobie liczby pojedynczej wskazywało na osobisty charakter wyznania. To podkreślał także gest bicia się w piersi przy słowach „*mea culpa*”. Spowiedź powszechną odmawiano w postawie głębokiego pochylecia lub klęczącej²⁶. Po wyznaniu następowały modlitwy abszolucji o charakterze deprekatorywnym – *misereatur*, niekiedy *indulgentiam* lub inne. Modlitwy te miały charakter prywatny i były odmawiane u stóp ołtarza²⁷.

Po przystąpieniu do ołtarza celebrans podejmował publiczne przygotowanie do mszy w imieniu swoim i ludu reprezentowanego przez ministranta. Przed X wiekiem nie były rozpowszechnione formuły modlitw odmawianych w milczeniu *ante altare*. Od połowy IX wieku odmawiano Psalm 42 [hebr.: Ps 43B] *Iudica me, Deus* o pokutnym charakterze. Stanowił on prywatne przygotowanie celebransa i mógł być opuszczony²⁸. Celebrans zanim przystąpił do ołtarza uznawał swą niegodność prosząc Boga o pomoc,

formy pokuty, RBL 29 (1976), s. 87; J.A. Jungmann, dz. cyt., s. 103-106.

²² Por. B. Nadolski, dz. cyt., s. 115.

²³ Tamże, s. 92.

²⁴ S. Th. II, II q 3 a.1 ad 1.

²⁵ Zob. B. Nadolski, dz. cyt., s. 93-94.

²⁶ Tenże, *Liturgika*, t. 4, dz. cyt., s. 172.

²⁷ Por. J.A. Nowowiejski, *Msza Święta*, Warszawa 2001, s. 476.

²⁸ Tamże, s. 480

zaś wierni łączyli się z jego aktem unieżenia i modlitwy²⁹. Ukształtowane obrzędy, rozpoczynające mszę św. u stopni ołtarza, pojawiły się dopiero od XIII wieku. Mszał trydencki umieścił w *Ordo Missae* Psalm *Iudica*. Potwierdził też ukształtowaną pod koniec średniowiecza praktykę odmawiania po nim *Confiteor* u stopni ołtarza³⁰.

2. Akt pokuty w obrzędach wstępnych mszy świętej w mszale Piusa V

Mszał potrydencki traktował całościowo obrzędy mszy katechumenów. Nie wyodrębnił formalnie obrzędów wstępnych w ramach *Ordo Missae*³¹. Kapłan rozpoczynał mszę św. u stopni ołtarza³². Po znaku krzyża odmawiał antyfonę *Introibo ad altare Dei*, na którą ministrant odpowiadał *Ad Deum, qui laetificat iuventutem meam*. Wezwanie to wprowadzało w antyfonalną recytację z ministrantem Psalmu 42 *Iudica me, Deus*. Rubryki przewidywały, iż w mszach za zmarłych oraz od I niedzieli Męki Pańskiej – *dominica I Passionis* – dzisiejsza V niedziela Wielkiego Postu, do Mszy Wieczery Pańskiej odmawiało się antyfony i wersety u stóp ołtarza poprzedzające *Confiteor*, ale opuszczano psalm *Iudica*. Następnie kapłan odmawiał werset *Adiutorium nostrum in nomine Domini* a ministrant odmawiał respons *Qui fecit caelum et terram*³³.

Charakterystyczne dla aktu pokuty w mszale Piusa V jest dwukrotnie odmawianie *Confiteor* – przez kapłana i przez ministranta w imieniu ludu. Kapłan recytował spowiedź powszechną, *Confiteor*, która kończyła się prośbą o odpuszczenie jego grzechów, *Misereatur tui*, odmawianą przez ministranta. Z kolei ministrant odmawiał *Confiteor* a kapłan prosił o odpuszczenie grzechów uczestników mszy św., słowami *Misereatur vestri*. Po tym odmawiał formułę absolucji *Indulgentiam, absolutionem, et remissionem peccatorum nostrorum*³⁴. Odmawianie *Confiteor* było połączone z głębokim pochYLENIEM kapłana – *iunctis manibus profunde inclinatus*, na znak pokory. Trzykrotne uderzenie się w piersi na słowa *mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa* było wyrazem zasmucenia³⁵. Mszał nie przewidywał innych, zróżnicowanych form aktu pokuty.

²⁹ Tamże, s. 476-477

³⁰ Por. B. Nadolski, dz. cyt., s. 172; J.A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 476.

³¹ Por. *Missale Romanum*, Editio iuxta typicam, Novi Eboraci-Bostoniae-Cincinnati-Chicagiae-Sancti Francisci [1962] [dalej w skr. MR 1962], s. 223-224; A. Nojszewski, *Liturgia rzymska*, Warszawa 1914, s. 28.

³² Z reguły zanosił paramenty na ołtarz, zstępował na dół i wówczas rozpoczynała się liturgia mszy św., zob. A. Nojszewski, dz. cyt., s. 31.

³³ Por. *Missale Romanum* 1962, dz. cyt., s. 223.

³⁴ Tamże, s. 224.

³⁵ Por. B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, dz. cyt., s. 275.

Po wersetach laudacyjnych kapłan wstępował po stopniach, odmawiając modlitwę o oddalenie nieprawości – *Aufer a nobis*. Po dojściu do ołtarza całował go odmawiając stosowną modlitwę. W zależności od okoliczności i wskazań przepisów liturgicznych miało miejsce okadzenie ołtarza przez celebransa, którego następnie okadzał diakon. Kolejno odmawiano antyfonę introitu, a po niej *Kyrie eleison*. Po ewentualnym odmówieniu hymnu *Gloria* kapłan odmawiał kolektę – *oratio* w zależności od przepisów liturgicznych – jedną lub nawet kilka. Po oracji rozpoczynały się czytania, towarzyszące im psalmy i wersety: *sequitur Epistola, graduale, tractus, vel Alleluja cum versu, aut sequentia*³⁶.

3. Akt pokuty po *Vaticanum II*

W mszale posoborowym w edycji z 1970 roku i drugiej edycji z 1975 roku zostały wyraźnie wyodrębnione obrzędy wstępne – *ritus initiales*³⁷, a po nich liturgia słowa. W trzeciej edycji typicznej, z roku 2002, dodatkowo pojawił się w obrzędach wstępnych, w odpowiednim miejscu, jedyny w tej sekcji dodatkowy nagłówek: *Actus paenitentialis*³⁸.

Mszał zawiera kilka form aktu pokuty, z których każda przewiduje wezwanie: *sacerdos fideles invitatur ad paenitentiam*³⁹ lub *actus paenitentialis ad quem sacerdos fideles invitatur*⁴⁰. Wezwanie to mszał powtarza zawsze w jednej formie: *Fratres, agnoscamus*⁴¹ *peccata nostra ut apti simus ad sacra mysteria celebranda*⁴². Wprowadza ono w charakter aktu pokutnego inicjującego celebrację. Akt pokutny jest uznaniem swoich grzechów przez uczestników zgromadzenia liturgicznego. Wezwanie aktu pokuty *agnoscamus* oznacza rozpoznanie swej grzeszności, uznanie grzechów, przyznaniem się do nich. Dlatego rubryki domagają się w tym miejscu chwili milczenia – *fit brevis pausa silenti*⁴³.

Akt pokuty ma na celu uzyskanie odpowiedniej dyspozycji przez wszystkich uczestników liturgii do uczestnictwa w świętych

³⁶ Por. MR 1962 s. 224, 226.

³⁷ Por. *Missale Romanum*, Editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1970, s. 385; *Missale Romanum* Editio typica altera. Typis Polyglottis Vaticanis 1975, s. 385.

³⁸ Por. *Missale Romanum*, Editio typica tertia, Typis Polyglottis Vaticanis 2008, s. 503, 505.

³⁹ *Missale Romanum* 1970, s. 385; *Missale Romanum* 1975, s. 385.

⁴⁰ *Missale Romanum* 2008, s. 505.

⁴¹ Czasownik *agnosco* można tłumaczyć: uznawać, przyznawać, rozpoznawać, por. A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Warszawa 1992, s. 24.

⁴² *Apto* oznacza: przymierzać, dostosowywać, porządkować, przysposabiać, urządzać, przygotowywać, zaopatrzyć w coś, stwarzać; *aptus* – połączony, skojarzony, zadzierzgnięty, spojony, właściwy, zręczny, odpowiedni, domierzony, tamże, s. 47.

⁴³ Por. *Missale Romanum* 1970, s. 385; *Missale Romanum* 1975, s. 385; *Missale Romanum* 2008, s. 505.

czynnościach⁴⁴. *Confiteor* w mszale Pawła VI nie jest powtarzane dwukrotnie tak jak w mszale Piusa V. Akt pokuty jest podejmowany wspólnie przez kapłana i zgromadzony lud. Kapłan kończy prośbą o przebaczenie, czyli absolicją: *Misereatur nostri omnipotens Deus et, dimittis peccatis nostris, perducatur nos ad vitam aeternam*, na którą lud odpowiada *Amen*⁴⁵.

Pierwsza i druga edycja typiczna podaje możliwość zastosowania innych formuł aktu pokuty niż *Confiteor*. Zostały one zawarte w dodatku – Appendix⁴⁶. Trzecie wydanie typiczne mówi ogólnie o wspólnym wyznaniu⁴⁷, natomiast jego wzorce podaje bezpośrednio w *Ordo Missae*, w wyróżnionej sekcji *Actus paenitentialis*⁴⁸.

Wszystkie edycje mszału posoborowego podają *Confiteor* jako podstawową formułę aktu pokuty. Zrezygnowano z powtarzania *Confiteor* na rzecz wspólnego odmawiania. Sam tekst spowiedzi powszechnej został uproszczony w stosunku do mszału potrydenckiego. Przede wszystkim jako adresatów aktu pozostawiono tylko Boga i zgromadzonych, a pominięto aniołów i świętych. Ich wstawienictwo jest przywoływane w drugiej części, w kontekście modlitwy do Boga za grzesznika – *ideo precor beatam Mariam semper Virginem, omnes Angelos et Sanctos, et vos fratres orare pro me ad Dominum Deum nostrum*. Do grzechów popełnionych myślą, mową i czynami dodano grzechy zaniedbania, co jest istotne dla pedagogii kształtowania sumienia i rozwoju życia chrześcijańskiego⁴⁹.

Drugą formułę aktu pokuty zawartego w edycjach typicznych stanowi krótki dialog celebransa i ludu: *Miserere nostri, Domine – Quia peccavi Tibi*, oraz *Ostende nobis Domine misericordiam tuam – Et salutare tuum da nobis*⁵⁰. Trzecia formuła nawiązuje do starożytnych śpiewanych tropów połączonych z wezwaniem *Kyrie eleison – Chryste eleison*⁵¹. Wydania typiczne mszału zawierają jeden wzorcowy zestaw tropów, który może być zgodnie z ich naturą modyfikowany w zależności od kontekstu liturgicznego. Edycje z 1970 i 1975 r. zawierały tropy w Appendix, w edycji z 2002 r. zlokalizowano je w tekście *Ordo Missae*⁵². Wszystkie formy aktu pokuty,

⁴⁴ Por. K. Matwiejuk, *Celebracja Eucharystii w różnych obrządkach liturgicznych*, Ząbki 2014, s. 194-197.

⁴⁵ Por. *Missale Romanum* 1970, s. 386; *Missale Romanum* 1975, s. 386; *Missale Romanum* 2008, s. 505-506.

⁴⁶ Por. *Missale Romanum* 1970, s. 487-489; *Missale Romanum* 1975, s. 487-489.

⁴⁷ Por. OWMR 51.

⁴⁸ Por. *Missale Romanum* 2008, s. 506-508.

⁴⁹ Por. *Missale Romanum* 1970, s. 385-386; *Missale Romanum* 1975, s. 385-386; *Missale Romanum* 2008 s. 505; W. Schenk, *Confiteor*, EK III kol. 574.

⁵⁰ Por. *Missale Romanum* 1970 s. 487-488; *Missale Romanum* 1975 s. 487-488; *Missale Romanum* 2008, s. 506-507.

⁵¹ Por. OWMR 52; zob. I. Pawlak, *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, Lublin 2001, s.136-137, 298-300.

⁵² Por. *Missale Romanum* 1970 s. 488; *Missale Romanum* 1975 s. 488; *Missale*

także w mszy z jednym usługującym, kończą się opisaną powyżej jednako-
wą formułą absolucji⁵³. Nowością edycji mszału z roku 2002 jest podkre-
ślenie we wprowadzeniu ogólnym, iż absolucja ta nie posiada skuteczności
sakramentu pokuty – *sacerdotis absolutione concluditur, que tamen effi-
catia sacramenti paenitentiae caret*⁵⁴. Przypomnienie to, choć oczywiste,
jest bardzo ważne w sytuacji wielu środowisk, w których następuje atrofia
sakramentu pokuty.

Posoborowa reforma obrzędów mszalnych przewiduje możliwość za-
stąpienia aktu pokutnego przez aspersion⁵⁵. Dotychczasowy obrzęd aspersioni,
poprzedzający niedzielną sumę, włączono w ramach *Ordo Missae* do ob-
rzędów wstępnych mszy św. Zdecydowano także o rozszerzeniu możli-
wości stosowania tego obrzędu nie tylko podczas sumy w kościele parafial-
nym, ale dano możliwość włączenia aspersioni w każdej mszy św. niedzielnej
niezależnie od miejsca celebracji, zatem każdy kościół i kaplica, i czasu,
także w sobotę wieczorem⁵⁶.

Pełna integracja aspersioni z mszą św. została podkreślona przez pozwo-
lenie sprawowania jej w ornacie. Zostało ono promulgowane w 1967 r.,
w drugiej instrukcji wykonawczej do *Konstytucji o liturgii świętej*⁵⁷. Asper-
sja w mszale potrydenckim poprzedzała mszę świętą i miała charakter
oczyszczający i apotropaiczny⁵⁸. W mszale posoborowym nadano temu
obrzędu interpretację pamiątki chrztu i powiązano ściśle z miejscem
aktu pokuty. Teologiczny sens aspersioni wyjaśniła Kongregacja Obrzędów
w 1969 roku⁵⁹.

Missale Romanum promulgowane w 1970 roku nadało aspersioni jed-
noznacznie symbolikę chrzcielną. Obrzęd pobłogosławienia wody i po-
kropienia nią, identyczny w pierwszej i drugiej edycji mszału posoboro-
wego, został umieszczony, podobnie jak w mszale potrydenckim, poza
tekstem *Ordo Missae*. Został tak samo zatytułowany *Ordo ad faciendam*

Romanum 2008, s. 508.

⁵³ Por. *Missale Romanum* 1970 s. 386, 480, 488, 489; *Missale Romanum* 1975 s. 386,
480, 488, 489; *Missale Romanum* 2008, s. 505, 507, 508, 665.

⁵⁴ Por. *Missale Romanum* 2008 s. 31; OWMR 51.

⁵⁵ Zob. P. Kulbacki, *The memory of baptism in the introductory rites of the Holy Mass*,
RT 62 (2015) nr 8.

⁵⁶ Por. *Ordo ad faciendam et aspergendam aquam benedictam*, *Missale Romanum* 1970
s. 889-892; *Ordo ad faciendam et aspergendam aquam benedictam*, *Missale Romanum*
1975 s. 917-920; *Ordo ad faciendam et aspergendam aquam benedictam*, *Missale Roma-
num* 2008, s. 1249-1552.

⁵⁷ Święta Kongregacja Obrzędów, Instrukcja *Tres abhinc annos* (4 V 1967). PPK T. I
z. 2, s. 223-237, nr 26.

⁵⁸ Zob. *Ordo ad faciendam et aspergendam aquam benedictam*, *Missale Romanum*
1962 s. (241)-(242); J.A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 462-467.

⁵⁹ Por. *Documentorum explanatio. Ad Institutionem Generalem Missalis Romani*, „No-
titiae” 5 (1969), s. 403.

et aspergendam aquam benedictam. Zawarto go w sekcji tworzącej Dodatek – Appendix⁶⁰.

W trzeciej edycji typicznej dodano w pierwszej rubryce obrzędu aspersji bliższe określenie: *benedictio et aspersio aquae benedictae in memoriam baptismi*⁶¹; podobnie we wprowadzeniu ogólnym do mszału: *benedictio et aspersio aquae in memoriam baptismi*⁶². Mszał z 2002 roku w odnośniku do opisanego wyżej podtytułu *Actus paenitentialis* szczegółowo precyzuje: *Die dominica, praesertim tempore paschali, loco consueti actus paenitentialis quandoque fieri potest benedictio et aspersio aquae in memoriam baptismi, ut in Appendice II*⁶³. Wszystkie trzy edycje mszału posoborowego, wskazując na możliwość zastosowania aspersji, mówią o niej jako obrzędzie zastępującym akt pokuty – *loco consueti actus paenitentialis*. Nadto przepisy liturgiczne przewidują opuszczenie aktu pokuty także w przypadku łączenia mszy świętej z niektórymi innymi czynnościami liturgicznymi⁶⁴.

4. Akt pokuty w polskiej edycji mszału Pawła VI

W praktyce liturgicznej jest używana w języku polskim edycja mszału posoborowego z 1986 roku, oparta o editio typica altera z 1975 roku⁶⁵. Adaptacje tekstu w stosunku do mszału łacińskiego pojawiają się już w obrzędach wstępnych, np.: *Kapłan wzywa wiernych do pokuty* i *Kapłan może się posłużyć innymi słowami*⁶⁶. Mszał polski opisując postawę rozpoznawania swego grzechu, grzeszności precyzuje, iż chodzi o czyste serce i potrzebę Bożego miłosierdzia otwierające na przyjęcie słowa Bożego i godne składanie

⁶⁰ Zob. *Ordo ad faciendam et aspergendam aquam benedictam, Missale Romanum* 1970, s. 889-892; *Ordo ad faciendam et aspergendam aquam benedictam, Missale Romanum* 1975, s. 917-920.

⁶¹ *Ordo ad faciendam et aspergendam aquam benedictam, Missale Romanum* 2008, s. 1249.

⁶² Tamże, s. 31; OWMR 51.

⁶³ *Missale Romanum* 2008, s. 505; s. 1249-1252.

⁶⁴ Np. w Środę Popielcową, w Niedzielę Palmową, podczas celebracji Wigilii Paschalnej, por. *Mszal Rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 2009, s. 62, 112, 150-167. W przypadku recytacji psalmów, *Ogólne wprowadzenie do liturgii godzin*, w: *Liturgia godzin*, Poznań 2006, nr 94-95; gdy są sprawowane obrzędy przy chrzcielnicy, por. *Obrzędy chrztu dzieci. Dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2009, nr 111; w przypadku powitania nupturientów, *Obrzędy sakramentu małżeństwa. Dostosowane do zwyczajów polskich*, Katowice 1996, nr 52.

⁶⁵ W najnowszej edycji: *Mszal Rzymski dla diecezji polskich. Wydanie drugie poszerzone*, Poznań 2009 (oraz 2010), wprowadzono tylko nowy tekst *Ogólnego wprowadzenia do mszału rzymskiego* zaczerpnięty z *editio typica tertia* oraz uwzględniono nowych świętych i błogosławionych, zob. K. Matwiejuk, *Msza św. w języku ojczystym*, „Anamnesis” 62 (2010), s. 85-89.

⁶⁶ *Mszal Rzymski dla diecezji polskich* 1986, s. 5*-6*.

Najświętszej Ofiary. Tekst wezwania do aktu pokuty został podany w kilku wersjach i przypisany do poszczególnych form aktu pokuty: 1. Uznajmy przed Bogiem, że jesteśmy grzeszni, abyśmy mogli z czystym sercem złożyć Najświętszą Ofiarę; 2. Przepróśmy Boga za nasze grzechy, abyśmy mogli godnie przyjąć słowo Boże i złożyć Najświętszą Ofiarę; 3. Uznajmy przed Bogiem, że jesteśmy grzeszni i błagajmy Go o miłosierdzie, abyśmy mogli godnie złożyć Najświętszą Ofiarę. Edycja polska mszału w formule trzeciej aktu pokuty oprócz podstawowej wersji tropów zaczerpniętej z editio typica proponuje jeszcze 9 innych wersji, które zostały umieszczone w tekście *Obrzędy mszy świętej z ludem*⁶⁷. Formuła absolucji została wiernie oddana w słowach: *Niech się zmiłuje nad nami Bóg wszechmogący i odpuściwszy nam grzechy doprowadzi nas do życia wiecznego. W. Amen*⁶⁸.

Pojawił się istotny problem związany z terminologią zastosowaną w przekładzie mszału na język polski. Do rubryk obecnie obowiązującego tekstu mszału polskiego z 1986 roku, pod nagłówkiem *akt pokuty* został wprowadzony, dotyczący aspersji, podtytuł *Forma czwarta*⁶⁹. Tam precyzyjnie wskazano, iż w niedzielę zamiast aktu pokuty może się odbyć błogosławienie wody i pokropienie wiernych⁷⁰. Ale niefortunne sformułowanie *Forma czwarta* [aktu pokuty] konsekwentnie podejmują Wskazania Episkopatu stwierdzając, iż *w niedzielę, zwłaszcza w okresie wielkanocnym, zaleca się aspersję, jako formę aktu pokuty*⁷¹. Także polski ceremoniał biskupów określa, iż *na początku mszy niedzielnej ma miejsce czwarta forma aktu pokuty czyli aspersja*⁷². Nieodpowiedniego przekładu dokonano także w liście apostołskim *Dies Domini*, w którym oryginalny tekst łaciński brzmi: *suadens aquae lustralis aspersionem veluti paenitentialem ritum sub initio Missae*⁷³, a oficjalna polska wersja: *proponując, aby akt pokutny rozpoczynający mszę św. miał postać pokropienia wodą święconą*⁷⁴. Dopiero tłumaczenie Ogólnego wprowadzenia do trzeciego typicznego wydania mszału zawiera już właściwą interpretację: *zamiast zwykłego aktu pokuty może się odbyć błogosławieństwo wody i pokropienie nią wiernych na pamiątkę chrztu*⁷⁵.

⁶⁷ Tamże, s. 7*-10*.

⁶⁸ Tamże, s. 5*, 6*, 7*.

⁶⁹ Tamże, MRDP s. 5*, 10*.

⁷⁰ Tamże, s. (2)-(5).

⁷¹ Episkopat Polski, *Wskazania po ogłoszeniu nowego wydania Ogólnego wprowadzenia do Mszału rzymskiego* (9.03.2005), n. 10, „Anamnesis” 42 (2005), s. 25-34.

⁷² *Ceremoniał liturgicznej posługi biskupów. Dostosowany do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2013, n. 112.

⁷³ *Ioannes Paulus PP. II. Epistula Apostolica Dies Domini* (31.05.1998), nr 25. *Przyśłówki veluti* oznacza: *jak, podobnie, tak jak, jak gdyby, jak na przykład, por. A. Jougan, dz. cyt., s. 720.*

⁷⁴ Jan Paweł II. List apostołski *Dies Domini* (31.05.1998), nr 25.

⁷⁵ OWMR 51.

Zakończenie

Przeprowadzone badania wykazały, iż istniała wielowiekowa tradycja pokutnego inicjowania celebracji eucharystycznej przez kapłanów i uczestników mszy świętej, gdyż wymaga ona świętości zgromadzonych. Różne formy przygotowania odgrywały ważną rolę szczególnie w okresie poprzedzającym częste korzystanie z sakramentalnej pokuty. Na rozwój mszalnych obrzędów wstępnych wpłynęła także liturgia papieska. Kształtowanie się mszalnego aktu pokuty dokonywało się w średniowieczu pod wpływem licznych apologii jako modlitw celebransów odwołujących się do jego grzeszności i niegodności. Akt pokuty poprzedzający mszę św. został ostatecznie zdefiniowany jako *Confiteor* w mszale Piusa V. Mszał Pawła VI uprościł akt pokuty i zarazem przewiduje jego wiele wariantów. Dodatkowo został on wyeksponowany w trzeciej edycji typicznej mszału poprzez wprowadzenie nowego nagłówka *Actus paenitentialis*. Reforma umożliwiła zarazem zastępowanie aktu pokuty innymi obrzędami liturgicznymi usposabiającymi do właściwego uczestnictwa w Eucharystii. Dotyczy to w szczególności aspersji, sprawowanej na pamiątkę chrztu, co także zostało dodatkowo podkreślone w ostatniej edycji mszału.

Summary

The act of penance in the contemporary missal

Conducted research showed that there was a centuries-old tradition of penance initiation of the Eucharistic celebration, because it requires holiness of the priests and the faithful. Various forms of preparation played an important role, especially in the period preceding the frequent use of the sacrament of Penance. The pope's liturgy had also an impact on the development of the introductory rites of the Mass. Development of act of repentance took place in the Middle Ages under the influence of numerous apology regarded as the prayers of the celebrant referring to his sinfulness and unworthiness. The act of penance beginning the Mass was finally defined as *Confiteor* in the Missal of Pius V. Missal of Paul VI has simplified the penitential rite, simultaneously also providing many variants for it. In addition, it has been exposed in the third edition of the Missal by introducing a new header „Actus paenitentialis”. The reform also enabled the replacement of an act of penance by other liturgical rites in order to prepare for proper participation in the Eucharist. This applies, in particular, to Asperges, celebrated to commemorate the baptism, which also was further emphasized in the last edition of the Missal.